

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ДО ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття посвячена аналізу проблеми впливання характерологічних якостей педагога-гуманітарія на ефективність його педагогічної діяльності. Визначено критерії психологічної готовності вчителя до творчої професійної діяльності.

Ключевые слова: психологічна готовність, творча педагогічна діяльність, характерологічні тенденції.

Article is devoted to analysis of a problem of influence characterologic features of the teacher-humanist on efficiency of its pedagogical activity. There were determined a criterias of psychological readiness to creative professional pedagogical activity.

Keywords: psychological readiness, the creative pedagogical activity, characterologic tendencies.

Важливу роль у формуванні зрілої, духовно-моральної особистості учня в сучасній школі відіграють предмети гуманітарного профілю (зокрема, вітчизняна та зарубіжна література, історія тощо). Здійснення ефективного виховання дітей та молоді на прикладах світової літератури вимагає від педагога здібності до особистісно зрілої інтерпретації різноманітних аспектів літературних творів (характеристик персонажів та їх стосунків зі світом), яка спирається на здатність вчителя до адекватної моральної оцінки людських вчинків та інших явищ дійсності.

Оскільки предметом професійної діяльності викладачів-гуманітаріїв є особистість учня, то педагог, перш за все, має бути носієм духовно-моральних цінностей, які актуалізуються у відповідних характерологічних рисах особистості. Духовно-моральні риси є необхідними у процесі педагогічного спілкування, оскільки педагогічна діяльність, що не одухотворена моральним змістом, втрачає позитивний сенс і є засобом лише прагматичного самоствердження педагога. Тобто, вчитель сам має бути прикладом втілення у власному житті духовно-моральних принципів. Тому значно зростає роль педагога як взірця моральної компетентності й духовно-моральної поведінки.

Це обумовлює **актуальність** проблеми дослідження характерологічних якостей вчителя як чинників його психологічної готовності до творчої педагогічної роботи. Наявність у педагога духовно-моральних рис визначає вектор його загального особистісного розвитку. Слід зазначити, що фактором зниження ефективності навчального процесу унаслідок порушення стосунків між учнем та

вчителем є наявність невротичних рис педагога, які загострюють міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликають невротичний розвиток особистості учня.

Нами проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічних концепцій сучасних вітчизняних дослідників проблеми розвитку педагогічної творчості й майстерності.

Метою даної статті виступає визначення комплексу професійно-значущих характерологічних якостей, що обумовлюють психологічну готовність майбутніх педагогів гуманітарного профілю до творчої педагогічної діяльності.

Вчитель формує особистість учня своєю особистістю, оскільки тільки характером можна формувати характер. В нашому дослідженні ми визначаємо поняття “*характер*” як набір стійких особистісних тенденцій, які проявляються у поведінці людини у вигляді певних характерологічних рис, що сформувалися в результаті засвоєння цінностей культури. Ще давньогрецьки філософи вважали, що характер людини визначає її долю. Тому, перш ніж досліджувати проблему психологічної готовності вчителя до творчої професійної діяльності, слід поставити питання таким чином: які ж риси характеру створюють благосприятливі умови для розвитку педагогічної творчості?

Педагогічна творчість – це оптимальна реалізація моделей учительської діяльності. Вчитель має самостійно визначати нестандартні шляхи реалізації висунутої новації, втілюючи її в життя. Творчість вчителя-гуманітарія проявляється у мистецтві тлумачення навчального матеріалу, виділення головного, що залежить від його світогляду, загальної і професійної культури.

В результаті теоретичного дослідження означеної проблеми нами зроблено висновок, що майже усі дослідники педагогічної творчості одностайно згодні з тим, що провідним фактором творчої професійної діяльності педагога є стійка *мотивація* педагогічної праці (любов до дітей, до професії, бажання поділитись знаннями).

На думку К.Д.Ушинського, вплив особи вчителя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними нормами, ні системою заохочень та покарань. Головне покликання вчителя – це мистецтво навчання і виховання, вміння розпізнавати і стимулювати кращі риси особистості

учня [1].

Творчий характер педагогічної праці визначається неповторністю сформованої особистості учня. Мистецтво вчителя виявляється в тому, як він укладає композицію уроку, як організує самостійну роботу учнів, як знаходить контакти і потрібний тон спілкування в складних ситуаціях. Творчість вчителя означає створення оригінальних підходів, що змінюють звичайний погляд на явище, перебудовують педагогічний досвід.

Педагогічну творчість часто розглядають у контексті вивчення досвіду та майстерності. Педагогічна майстерність – це досконале і творче виконання учителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості учня (О.Г.Мороз, В.П.Омельяненко). На думку К.К.Платонова, творчість є умовою майстерності та ініціативи. Ю.П.Азаров, А.Д.Демінцев довели, що педагогічна майстерність учителя формується і удосконалюється на основі його творчої активності [1].

Отже, дослідники зазначають, що високого рівня майстерності вчитель досягає лише на основі педагогічної творчості за рахунок сумлінності при накопиченні досвіду.

Розглянемо докладніше теоретичні погляди дослідників педагогічної творчості на особистість вчителя, який у своїй діяльності досяг певного рівня професіоналізму й виправдав своє високе призначення. Як зазначають ряд дослідників, найбільш загальними професійно значущими якостями для педагогічної творчості є: об'єктивність, активність, різнобічність, цілеспрямованість, комплексність, системність, перспективність, прогностичність, аналітичність, ерудиція, креативність, інтуїція, імпровізація, оптимізм. Г.С.Сковорода вважає, що сила педагога в його знаннях, благородстві, гідності, чесності, любові і повазі до дітей, до своєї професії, в служінні добру. Вчитель має навчити дітей пізнавати світ, орієнтуватися в сучасних подіях, розуміти минуле, передбачати майбутнє, гуманно ставитись до дитини, враховувати її запити й прагнення, поважати її. Леся Українка у вчителеві вбачає чесну, доброзичливу, скромну справедливую, працьовиту людину [1, С. 5]. Отже, більшість характерологічних рис педагога, які забезпечують йому повагу з боку учнів, є *моральні якості*.

Тому вихідною **гіпотезою** дослідження є наступне положення: актуалізація

в житті майбутнім педагогом духовно-моральних цінностей і набуття відповідних рис характеру є важливим фактором особистісного розвитку і сприяє формуванню психологічної готовності майбутніх викладачів гуманітарного профілю до творчої педагогічно-професійної діяльності.

С.Б.Єлканов вважає, що найбільш важлива педагогічна здібність – це педагогічне чуття. Він визначає вимоги до таких сфер особистості педагога: до професійної підготовленості (професійна діяльність виступає як особистісна цінність, відчуття себе суб'єктом педагогічної творчості), до емоційно-мотиваційної сфери (висока емоційна чутливість, мотивація морального самовиховання), до мислення (критичність, самостійність, широта, гнучкість, активність, швидкість, спостережливість, творча уява, педагогічна пам'ять), до емоційно-вольової сфери (морально вихована воля, внутрішній локус контролю, здатність до управління іншими) [1, С. 8-9].

В.І.Загвязинський відмічає, що *новизна і перетворення* – дві найістотніші характеристики творчості. Механізмом продуктивного перетворення особистості є пробудження її сутнісних сил. Педагогічна творчість завжди є *співтворчістю*, вона вимагає від учителя уміння управляти своїми психічними станами, викликати в себе і в учнів творчу наснагу. Це такій рівень майстерності, на якому творчі здібності набувають нової якості й проявляються у оригінальному стилі діяльності. Особистість педагога, виступаючи джерелом розвиваючого впливу, має бути сама творчо спрямованою.

Дослідник справедливо доводить, що стиль педагогічної діяльності обумовлюється психофізіологічними особливостями людини. Так, наприклад, "учителі *сангвініки і холерики* домагаються успіхів за рахунок швидкості, оригінальності, експромтності рішень (вони артистичні, експресивні, безпосередні, готові до імпровізації, мають мовну виразність). *Флегматики* покладаються на попередньо підготовлені і ретельно виважені рішення. На уроці вони діють повільно, ґрунтовно, стримані в емоціях, але беруть спокоем, послідовністю, витримкою і наполегливістю. *Меланхоліків* відрізняє природна креативність, вдумливість, тонке чуття педагогічної ситуації, здатність розуміти внутрішній світ учня" [1, С. 19].

Психологічно цінним здобутком В.І.Загвязинського у контексті нашого дослідження є гіпотеза, що професійний почерк вчителя визначається домінуючою психологічною рисою характеру. Він створює таку типологію характерологічних особливостей вчителів. *Інтелектуальний* тип (переважає у старших класах) – схильний до наукової роботи, має глибоку ерудицію, науковий склад мислення, самостійність оцінок. *Вольовий* тип (середні класи, близький хлопцям-підліткам) – характеризується чіткістю, організованістю, вимогливістю, упевненістю, наполегливістю. *Емоційний* тип (молодші класи) – здатний до співпереживання, артистичний, має виразну міміку, інтонації. *Організаторський* – універсальний тип, уміє організувати конкретну справу: навчання, спорт, працю, допомагає самовираженню учнів, розвитку їх здібностей.

На думку В.А.Кан-Калика та М.Д.Никандрова, педагогічний ідеал включає світоглядні, професійні, етичні, естетичні аспекти. "Якщо усі поверхи цього ідеалу наповнені правильним змістом, то педагогічний процес наповнюється творчим потенціалом" [1, С. 21]. Педагог поставлений перед необхідністю творчо взаємодіяти з дітьми і творчо перетворювати їх. Для цього він має володіти педагогічним мисленням, здатністю до прогнозування, а також уміти керувати пізнавальним і моральним пошуком учня. Але попри всю індивідуальність педагогічна творчість часто виступає як *нормативна* творча діяльність, оскільки включає ряд параметрів, що мають нормативний характер. В.А.Кан-Калик зазначає, що педагог має складні умови праці: постійне перебування на людях, взаємодію з ними, обмеженість часу. Педагогічна творчість вимагає натхнення, тому вчитель має навчитись управляти своїм творчим самопочуттям, яке виявляється у наявності стану постійної творчості у процесі спілкування. Дослідник виділяє такі *стилі* педагогічної творчості: творчість у "гордій самотності" (педагог-прем'єр); співтворчість (педагог-диригент); індивідуально спрямована творчість (педагог-дзеркало), який орієнтується на конкретних особистостей; і, нарешті, індивідуальне самовираження учнів через колективну співтворчість (педагог-режисер), який формує ансамбль виконавців.

На думку К.С.Станіславського, важливим компонентом у творчості вчителя є педагогічна імпровізація як комплексний синтез діяльності його емоційної сфери,

творчого самопочуття і мистецтва спілкування. Кічук Н.В. вважає, що творчість є умовою становлення і розвитку особистості. Він будує структурну модель творчих здібностей вчителя, яка має три компоненти: мотиваційно-творча активність, інтелектуально-логічні здібності та індивідуальні особливості особистості [1, С.27-35].

Кузьміна Н.В. вважає, що педагогічні *здібності* – це стійкі властивості вчителя, що полягають у чутливості до об'єкта, засобів і умов педагогічної діяльності. До них належать: уміння передати знання в короткій цікавій формі, здатність розуміти учнів, самостійний творчий склад мислення, винахідливість, організаторські здібності, педагогічно-вольовий вплив, інтерес до дітей, яскравість, образність, змістовність, переконливість мови, педагогічний такт, здатність пов'язувати навчальний матеріал з життям, спостережливість, вимогливість [1, С. 35-40]. На її думку, важливим фактором успішності педагогічної творчості є *педагогічна потреба*, яка проявляється у тому, що людина відчуває потяг навчати і виховувати дітей, випробувати на собі дитячу прихильність, брати участь в педагогічному процесі, самовдосконалюватися в науковому, культурному, педагогічному відношеннях. Педагогічна неспроможність виявляється в тому, що педагог не відчуває потреби і не має можливості зрозуміти найсильніші сторони учня і системи відношень. Іншими словами, провідним фактором успішності професійної діяльності вчителя є *педагогічна мотивація*. В.О.Сластьонін також вважає, що мотиваційна сфера є центром особистості вчителя [1].

Н.В.Кузьміна розробила систему рівнів педагогічної діяльності: репродуктивний (вчитель розповідає те, що знає); адаптивний (приспосовує своє повідомлення до особливостей аудиторії); локально-моделюючий (педагог володіє стратегіями передачі знань, переміщує домінанту з себе на учня, реалізує способи вироблення системи цінностей самим учнем); системно-моделюючий (володіє стратегіями формування системи знань, навичок, умінь); системно-моделюючий діяльність і поведінку (володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування особистості учнів, вміння підкорити свої спеціальні інтереси педагогічній меті).

На думку М.В.Кухарева, педагогічна майстерність – це сукупність певних якостей особистості вчителя, що зумовлюється високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості, здатністю оптимально розв'язувати педагогічні завдання. Він визначає такі якості вчителя-майстра: любов до дітей, знання предмета, прагнення до самоосвіти, здатність справляти емоційно-вольовий вплив, вимогливість, почуття міри, щирість і врівноваженість у вимогах, проникливість, чутливість до особистості учня [1, С. 47-50]. Ю.Л.Львова вважає, що творча лабораторія вчителя – це своєрідна ізоляція від повсякдення. Педагогічна творчість ґрунтується на чітко сформованій особистісній позиції (здатності до узагальнення і поєднання несумісних понять) [1].

А.К.Маркова визначає такі види педагогічної творчості: *діагностична* (створення нових способів вивчення учнів), *методична* (розробка нових методів навчання), *комунікативна* (створення нових засобів мобілізації міжособистісної взаємодії) та *самореалізація вчителя* (побудова програми самовдосконалення) [1, С. 41-52]. Професійно значущими якостями особистості вчителя є: *емпатія*, *динамізм* (ініціатива, гнучкість, енергійність, почуття гумору, вимогливість), здатність до активного *вольового впливу* на учня, до *рефлексивного керівництва* його навчальною діяльністю. Вчитель має бути спроможним ставати на точку зору учня, передбачати труднощі в його діяльності, рефлексивно відображати і перетворювати його внутрішню картину світу.

Як слушно зазначає С.О.Сисоєва, формування творчої особистості учня передбачає не тільки гармонійний розвиток його здібностей, а й розвиток мотивів і характерологічних якостей, що визначають успішність творчої діяльності, результати якої ведуть до саморозвитку вчителя і учня [4].

Синиця І.О., Р.П.Скульський, спираючись на ідеї К.Д.Ушинського, говорять про важливість педагогічного такту як чуття доречності, доцільності, дотримання міри, уміння встановлювати правильні взаємостосунки з учнями [1]. Критерієм педагогічної творчості є не новизна створеної моделі навчання, а міра її ідентичності оптимальному варіанту навчання (наскільки вчитель вміє привести навчальний процес у відповідність з особливостями учнів і передбачити можливі

результати).

Зязюн І.А. стверджує, що педагогічний талант розвивається з почуття любові до справи [1, С. 122-128]. М.В.Бастун вважає, що творче самопочуття обумовлюється любов'ю педагога до свого предмета та бажанням поділитись цією любов'ю. Тобто, педагогічні здібності та мотивація створюють підґрунтя педагогічної творчості.

На основі теоретичного аналізу наведених психолого-педагогічних концепцій нами визначено наступну систему показників успішності творчої педагогічної діяльності вчителів гуманітарного профілю:

- 1) повага до учня, моральне піднесення його особистості, пробудження в неї духовності;
- 2) гармонійність характеру вчителя, яка сприймається учнями як взірець для власного особистісного розвитку.
- 3) здатність до моральної оцінки літературних творів, історичних подій, вчинків та інших явищ дійсності; перетворення свого предмета в засіб формування особистості учнів, розвиток вікових новоутворень;
- 4) здатність педагога до співтворчості з учнями, до створення нових форм педагогічної діяльності, сприяння ціннісної творчості учнів.

Теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив нам висунути **гіпотетичне положення**: психологічна готовність вчителя гуманітарного профілю до творчої професійної діяльності має три *строго ієрархічні* компоненти – *ціннісно-мотиваційний, морально-комунікативний та емоційно-вольовий*. Ці компоненти тісно пов'язані між собою та взаємообумовлюють один одний. Розвиток даних компонентів із збереженням їх підпорядкованості забезпечує гармонійний розвиток особистості педагога і сприяє оптимізації навчально-виховного процесу.

Кожний з цих компонентів має певне змістове наповнення (сукупність окремих характерологічних рис) і може мати різну ступінь сформованості (в залежності від сформованості конструктивних характерологічних рис особистості).

Складовими *ціннісно-мотиваційного* блока є: любов до дітей, ціннісне ставлення до

професії, педагогічна потреба, яка проявляється у тому, що людина відчуває потяг навчати і виховувати дітей, випробувати на собі дитячу прихильність, брати участь в педагогічному процесі, самовдосконалюватися в культурному та педагогічному відношеннях;

Показниками *морально-комунікативного* блоку якостей є такі риси характеру як: відповідальність, уважність й повага до людей, симпатія, довіра, емпатія, чесність, безкорисливість, совісність, альтруїзм, поступливість.

Показниками *емоційно-вольового* блока виступають: розвинутий самоконтроль, емоційна стійкість, оптимальний рівень психічної напруги, внутрішній локус контролю, організованість, послідовність у діях, сміливість, цілеспрямованість здатність до морального вибору. Даний блок якостей як стійких емоційно-вольових тенденцій дозволяє здійснювати моральну регуляцію власної поведінки і справляти педагогічний вплив.

Морально-комунікативні риси (щирість, довіра, уважність, поступливість, послідовність, емпатійність) на відміну від суто комунікативних якостей (комунікабельності, товарискості, толерантності дозволяють здійснювати не просто спілкування, а *моральне* спілкування, яке являє собою якісно новий рівень міжособистісних комунікацій, що базується на безумовному визнанні цінності іншої особистості й спрямоване на її моральне піднесення.

Педагогічна мотивація в сукупності з духовно-моральною спрямованістю, усвідомленістю, узгодженістю, рис характеру вчителя, визначають гармонійність його особистості. Ціннісне ставлення людини до моральних якостей (чесності, добротності, поваги до людей, совісності, альтруїзму, відповідальності, працьовитості, організованості) забезпечує сформованість моральних ставлень педагога до інших, адекватність його поведінки та високий рівень життєтворчості. Це безумовно, позитивно впливає на успішність професійно-педагогічної діяльності, оскільки гармонізує міжособистісні взаємостосунки і надає учневі наочний приклад моральної поведінки та належний напрямок особистісного розвитку.

Безперечно, педагог, як кожна людина, має певні негативні особистісні риси і пов'язані з ними психологічні проблеми, але за умови постійного усвідомлення вад

власного характеру та прагнення до морального самоудосконалення він набуває досвіду роботи над собою, виробляє оптимальні для нього засоби компенсації та самоактуалізації.

Неузгодженість змісту декларації вчителем морально-етичних принципів та їх реальної поведінкової реалізації (диспозиційно-поведінкова розбіжність) сприяє порушенню ціннісної регуляції життєдіяльності людини [3]. Тобто мова йде про феномен, коли педагог дуже творчо і красномовно говорить про моральні цінності, демонструючи у повсякденному житті моральну некомпетентність, байдужість, неповажність до оточуючих, егоїзм та інші аморальні прояви. Саме така психологічна вада є найбільш поширеною серед сучасних педагогів. Тобто дитина спостерігає неузгодженість між тим, що вчитель говорить і тим, як він себе поводить, що, у свою чергу, сприяє формуванню неусвідомленої дитячої непослідовності й неконгруентності як невротичних рис характеру. Таким чином, якщо моральні цінності, які тільки декларуються вчителем, але не є його характерологічними рисами, вчитель не здатен до здійснення ефективного педагогічного впливу на формування особистості учня, оскільки його слова не підкріплюються живим прикладом конкретних морально-поведінкових дій та вчинків.

Виходячи з особистісного, ціннісно-рефлексивно-креативного підходу, запропонованого В.В.Рибалкою, кожний з блоків характерологічних якостей може функціонувати на трьох рівнях: *рефлексивному*, *ціннісному* та *креативному* [2]. Функція психолога у процесі формування психологічної культури педагогів полягає у створенні психологічних умов для усвідомлення людиною необхідності самовиховання позитивних характерологічних рис. Щоб забезпечити умови здорового розвитку характерологічної культури особистості, необхідний певний еталон, нормативна система морально-ціннісних координат. Спираючись на моральні поняття й оцінку поведінки інших людей, особистість переходить до самооцінки своєї поведінки, якостей, учинків.

Отже, характер є потенційною передумовою особистісного розвитку педагога і обумовлює стиль та ефективність його творчої педагогічної роботи.

В результаті теоретичного дослідження проблеми психологічної готовності викладачів до творчої професійної діяльності зроблено такі **висновки**.

Критеріями психологічної готовності педагога гуманітарного профілю до педагогічної творчості виступають: повага до учня, моральне піднесення його особистості, пробудження в неї духовності; гармонійність характеру вчителя; здатність до моральної оцінки літературних творів та інших явищ дійсності; розвиток вікових новоутворень учнів, перетворення свого предмета в засіб формування особистості; здатність до співтворчості з учнями, до створення нових форм педагогічної діяльності.

Психологічна готовність вчителя-гуманітарія має три *строго ієрархічні* компоненти – *ціннісно-мотиваційний, морально-комунікативний та емоційно-вольовий*. Розвиток даних компонентів із збереженням їх підпорядкованості один одному забезпечує гармонійність особистості педагога і сприяє оптимізації навчально-виховного процесу. Подальшу роботу ми вбачаємо у розробці психодіагностичного інструментарію вивчення впливу характерологічних особливостей майбутніх викладачів гуманітарного профілю на показники ефективності творчої педагогічно-професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Педагогічна творчість і майстерність: хрестоматія / Навч. посібник. – К., 2000. – 167 с.
2. Рибалка В.В. Особистісний рефлексивно-ціннісно-креативний підхід до розвитку психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти // Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти / Навч.-метод. посібник / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. За ред. В.В.Рибалки. – К., 2005. – С. 30-42..
3. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. В.А.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
4. Сисоєва С.О., Смілянець О.Г. Педагогічна творчість: розв'язування творчих фахових задач засобами інформаційних технологій: Навч.-метод. посіб. – Вінниця: ЦПННМВ, 2006.- 180 с.